
DESPRE SENSURILE LUI ADÎNC ÎN POEZIA LUI EMINESCU

DE
GH. BULGĂR

Creația poetică imprimă adesea, în contexte figurate, valori noi cuvintelor obișnuite și realizează prin variatele forme stilistice un nou relief al expresiei. Originalitatea limbii unui scriitor nu constă în particularitatea vocabularului, ci mai ales în noutatea imaginilor născute din asocierea inedită a cuvintelor capabile să potențeze metaforic sfera de înțelesuri comune și să le nuanțeze pe acestea printr-un spor de semnificații plastice, sugestive.

Poezia lui Eminescu, mai ales cea de maturitate, se folosește de un vocabular simplu și puțin bogat. Cuvinte care sînt la îndemîna oricui se țes însă în construcții atît de puternice și atît de noi, încît un alt creator de puternică originalitate, Mihail Sadoveanu, a putut spune despre arta poetului : „măestrie poetică, armonie, îmbogățire de vocabular, noutatea expresiei, reluarea motivului popular pe un plan superior artistic, adîncime, iată ce a realizat Eminescu în mai puțin de două decenii” (*Poezii*, ESPLA 1951, *Prefața*).

Cuvîntul vechi se îmbogățește cu semnificații noi în versurile poetului datorită vecinătăților în care este situat. Înțelesul comun al lexicului se completează permanent cu valori semantice deosebite, mai ales cu cele de categoria figuratelor. Cînd poetul scrie în *Călin* :

Ci prin flori *întreșesute*, printre gratii luna *moale*,
Sfîcioasă și *smerită* și-au vărsat razele sale,

observăm că epitetele : *întreșesute*, *moale*, *sfîcioasă*, *smerită*, cît și personificarea, ies din cadrul obișnuit al expresiei și dau un contur viguros descrierii. Astfel de inovații, încă mult mai îndrăznețe și perfect acor-

El tremură-n oglindă
Căci o urma *adînc* în vis
De suflet să se prindă.

(*Luceafărul*)

*

Legată de ideea de depărtare și de adîncime este nuanța, tot concretă, de „întunecos, lipsit de claritate, sumbru” și, prin extensiune, trecînd în categoria epitetului moral: „trist, mîhnit, umbrît de amărăciune”, cum indică versurile:

...e ură și turbare
În ochii lor cei negri, *adînci* și disperați
(*Împărat și proletar*)

Între epitetele (concret și moral) *negri-disperați*, există o punte de trecere: *adînci*, cuvînt a cărui prezență poate surprinde, dar care e potrivit pentru a ne arăta o stare fizică și pornirea violentă, înverșunată, a eroilor. Cuvîntul trebuie pus în legătură cu substantivul înrudit:

...ochiul tău atît de tristu-i
Cu-a lui umed-*adîncime* toată mîntea mea o mistui.
(*Scrisoarea IV*)

Imaginea „umedă adîncime” este construită pe baza aceluiași joc între concret și abstract. Ea vrea să sugereze că în privire s-au amestecat deopotrivă *întunecarea* și *tristețea*. Nimeni în literatura noastră n-a găsit această expresie fericită pentru a stîrni în conștiința noastră o vibrație afectivă deosebită, o rezonanță nouă a cuvîntului comun, ridicat acum pe o treaptă nouă de înțelesuri. În chipul acesta *adînc* devine aproape sinonim cu epitete ca: trist, întunecat, nepătruns, fapt care ilustrează tocmă extensiunea semantică născută din însoțirea nouă a cuvîntului vechi, din așezarea lui în vecinătăți neașteptate.

Găsese într-o frază din *Sărmanul Dionis*, deci în proză de data aceasta, o bună ilustrare a conexiunii sinonimice pe care verbul din familia lui *adînc* o poate avea în construcția poetică: „Fluviul lat se *adîncea* în păduri întunecate, unde apa abia mai scilipea din cînd în cînd atinsă de cîte o rază; trunchii pădurilor se ajungeau cu ramurile lor deasupra rîului și formau bolți nalte de verdeață neștrăbătută”. Citită mai cu atenție, fraza va trezi în mîntea noastră anumite înrudiri semantice, întărite prin apropieri voite, insistente: *se adîncea, întunecate, bolți nalte, verdeață neștrăbătută*.

Creația poetică a lui Eminescu a întărit și a dezvoltat polisemia lui *adînc* prin îmbinarea lui cu vorbe vechi și acestea bogate în nuanțe concrete și în valori poetice. Nucleul semantic al lui *adînc* nu este de loc limitat, fix, statornic. El întinde valențe în toate direcțiile și pe anumite

suprafețe ele se întîlnesc, se îmbină cu înțelesurile altor cuvinte înrudite sau aproximativ sinonime. Tocmai pentru că poetul își da seama de polisemia lui *adînc*, el n-a avut nevoie să folosească sinonimele propriu-zise ale acestui cuvînt. De pildă, în toată poezia publicată de poet nu găsim cuvîntul *afund*, cu care Coșbuc construia versul următor, folosind amîndouă sinonimele :

Ați avut un rîu să treceți, Mare-a fost ?
Craiu-avea teamă
Că va fi *adînc* ; de-aceea m-a-ntrebat dacă-i *afund* ?
(*Poezii*, 1951, 11)

Iar Arghezi evoca adîncimea nepătrunsă, tot printr-un sinonim :

Nu-i mai de preț arama ce încă ne-ncercată
Așteaptă-n *fundul* lumii să fie căutată ?
(*Cuvinte potrivite*, 1927, 255)

Depărtare, întindere către zonele întunecate, insondabile, apropiere de înțelesurile lui *înalt*, toate aceste sînt sensuri cumulate în *adînc*.

★

Cu lărgirea aceasta a sferei înțelesurilor cuvîntului *adînc*, trecerea către capitolul celor figurate se realizează aproape insensibil. Acest capitol este amplu ilustrat în poezia lui Eminescu.

Să reținem întîi o mică statistică : raportul dintre numărul de citate considerate pe categorii de sensuri, se prezintă în modul următor : 8 citate indică înțelesul fundamental de „profund, departe în jos” ; 3 — pe acela de „des, compact, întins” ; 5 — „grav, profund” (ca ton). Majoritatea citatelor cuprind pe *adînc* în sensurile lui figurate : 15 — „întunecos, sumbru, greu de pătruns” ; 15 — cu nuanțe de intensificare, de superlativ. În 30 de citate *adînc* primește deci semnificații metaforice. Notez și faptul că *profund* nu apare *niciodată* în poeziile publicate în timpul vieții.

Să privim acum mai de aproape structura versurilor în care *adînc* apare în înțelesuri figurate.

În versurile poetului *adînc* în legătură cu vocea, cu tonul, înseamnă, în contextele date, mai de grabă „răscolitor, cu rezonanțe puternice” decît „jos, profund, grav” cum îl atestă dicționarele citate.

Îi plac *adînce* cînturi, cu glasuri de furtună
(*Strigoii*)

Cu glas *adînc*, cu graiul de Sibile
(*Veneția*)

Și-n vînturi el ridică *adîncu-i* glas de-aramă
(*Strigoii*)

Și-n acest caz raportarea la *înalt* e posibilă : „ode *nalte*” (*Cugetările...*).

Caracteristică este nuanța de superlativ care apare în cuvîntul *adînc*, atunci cînd el este folosit mai ales în legătură cu abstracte. Această nuanță este explicată în dicționarele amintite prin : „mare, intensiv, greu” (D.A.) sau (reunind pentru a explica prin sinonime cuvintele cam depărtate ca sens) prin : „desăvîrșit, deplin, total, intens, profund” (D.L.R.C.). Scriitorii mai vechi au folosit această nuanță de intensitate, sensul de valoare morală, intelectuală, afectivă a lui *adînc* : „*adînci oftări*” (Beldiman), „*adînc la socoteală*” (Zilot); „grecii *adînci* și isteți” (Beldiman). Ca determinant calitativ, pentru a exprima o valoare deosebită, *adînc* poate fi și aici sinonim cu *înalt*, căci într-un citat ca acesta : „O, geniu *nalt* și mare” (*La moartea lui Aron Pumnul*), dacă înlocuim pe *nalt* cu *adînc*, sensul contextului rămîne același. Într-un pasaj din *Sărmanul Dionis*, în care simțirea poetului transpare atît de limpede și putem descifra în toată nuvela psihologia însăși a autorului, *adînc*, *adîncime*, califică însăși structura spirituală a unui om : „sufletul tău... nesfîrșit în *adîncimea* lui” scrie poetul. Citez însă un pasaj mai concludent :

„— Meștere Ruben cînd voi ajunge să pricep *adîncimea* ta ?

— *Adîncimea* mea tu o ai în tine, numai încă nedescoperită ... Crezi c-ai pricepe ceea ce zic dacă n-ai fi de firea mea ? Crezi că te-aș fi ales de discipol al meu, de nu te știam vrednic și *adînc* ?”. Ilustrînd conceptul de superlativ, la Eminescu *adînc* se asociază de multe ori cu denumirile pentru „tristețe” și pentru stări melancolice, deprimante. Cuvîntul e chemat să îngroașe linia unui peisaj sumbru. Citez :

Tot astfel cînd al nostru dor
Pieri în noapte-*adîncă*...

(*Luceafărul*)

Noaptea-*adîncă*-a vecinicii el în șiruri o dezleagă
(*Scrisoarea I*)

*

Ideea de superlativ poate reieși dintr-o comparație, din asocierea hiperbolică a cuvîntelor :

È un *adînc* asemenea
Uitării celei oarbe...

(*Luceafărul*)

Adîncul care este „asemenea uitării celei oarbe”, a căpătat nu o simplă calificare, ci o determinare complexă, capabilă să accentueze la maximum nota caracteristică, înțelesul fundamental al lui *adînc* : „nepătruns, extrem de greu de străbătut, inimaginabil de întins”. În alte poezii, *adînc* întărește mai des adjectivele : trist, negru, sau substantivele : jale, suferință,

durere, dor, patimă, evlavie, mulțumire, atribuindu-le sensuri de superlativ :

La picioare-ți cad și-ți caut în ochi negri-*adînci* ca marea
(*Venere și Madonă*)

Ca epitet pe lingă abstracte, *adînc* poate fi întilnit și mai înainte în literatura noastră la un poet, și el filozof ; Gr. Alexandrescu scrie, în imagini puternice :

Tăcerea e *adîncă* și noaptea-*ntunecoasă*,
Norii *ascund* vederea *înalte*lor tării
Și-a stelelor de aur *mulțime luminoasă*
Ce smălțuiau seninul *cereștilor cîmpii*.
(*Candela*)

Primele două versuri conțin cuvinte aparent nelegate între ele semantic. Dar *adînc*, *întunecos*, *ascund*, *înalte tării*, prin însușirile lor poli-semantice, converg spre a întări impresia de imensitate și de încremenire. În aceeași poezie mai întilnim și construcția : „*adîncă* odihnă”, iar în alte locuri : „*adîncă* spaimă” (*Răsăritul lunii*. . .) ; „*adîncă* aceea aspirare” ; „*adîncă* murmură” (*Reveria*) etc. Cred că Alexandrescu e singurul poet al veacului trecut de a cărui creație poate fi apropiată inovația metaforică — legată de *adînc* — a lui Eminescu. Nu începe îndoială că exista un izvor comun al acestei creații : viziunea, concepția lor filozofică, dorința de a îmbrățișa cu gîndul adevărurile și faptele cele mai ascunse.

Prin repetarea lui *adînc* ideea de superlativ capătă la Eminescu mai multă tărie. Ca în citatul reprodus mai sus din proza literară, *adînc* se află uneori alături de cuvinte familiare poetului :

Cînd ochiul tău cel mîndru străluce în afară,
Întunecînd privirea-mi, de *nu pot să văd* încă
Ce-*adînc* trecut de gînduri e-n noaptea lui *adîncă*. . .
(*Nu mă înțelege!*)

Expresiile aproximativ sinonimice : *întuneca*, *nu pot vedea*, *adînc trecut*, *noapte adîncă*, ilustrează viziunea poetului melancolic. Arta lui a concentrat mijloacele de care dispunea limba pentru a potența un sentiment predominant de amărăciune. Nuanța de superlativ, tocmai prin faptul că e elastică, lipsită de precizie, nelimitată, lasă la aprecierea noastră interpretarea cea convenabilă stării emotive a cuvîntului *adînc*.

Din astfel de întrebunțări ale lui *adînc* a putut apărea un sens nou, determinat bineînțeles de vecinătățile în care el a fost așezat de poet. Înțelesurile unor cuvinte ca : *veșnicie*, *trecut*, *noapte*, *patimă*, *jale*, au influențat pe *adînc* și pornind de la înțelesul de „întins, foarte mare,

foarte departe”, cuvîntul a ajuns să însemne și „nepătruns”, „necunoscut”, „ascuns”, „enigmatic”, ca în citatele;

...fruntea-i aspră-*adîncă* ... Părea ca o noapte neagră
(*Înger și demon*)

O tu umbră peritoare cu *adîncii*, tristeii ochi
(*Călin*)

Cu doi ochi ca două basme mistice, *adînce*, dalbe
(*Epigonii*)

Zimbirea lui deșteaptă, *adîncă* și tăcută
(*Împărat și proletar*)

★

Bogăția semantică a lui *adînc* în poezia lui Eminescu e strîns legată de concepția filozofică aspirînd către dezlegarea problemelor complicate. Viziunea lui îmbrățișa întinderi mari, pătrundea către depărtări abia gîndite. Dimensiunile evocate de *adînc* pot fi infinite, fapt care convenea artistului mereu atras de perspective vaste și în căutare de mijloace noi, expresive. Gîndirea și sensibilitatea lui se mișcă pe toate direcțiile sugerate de cuvîntul *adînc*: depărtare în jos ori în înălțime, pătrundere spațială sau temporală. Din acestea derivă ideea de superlativ, ideea de intensitate; cu un pas mai departe se află nepătrunsul, regiunea întunecată ori zona tristă a tulburării sufletești. Cuvîntul cheamă astfel în noi zbuciumul conștiinței poetului, efortul de pătrundere a cugetătorului spre miezul lucrurilor.

În partea I a *Scrisorii I* se poate urmări clar acest efort. Întîlnim aici o mare varietate de termeni și de construcții menite a evoca frămîntarea haotică a elementelor. Din perspectiva noastră totul este îndepărtat, nebulos, nepătruns: *adînc în trecut, adînc în spațiu*. Iată un registru amplu de construcții aproximativ sinonimice pentru această idee: *noaptea amintirii; vecie fără capăt; universul fără margini, noapte adînc-a vecinicii; totul era ascuns; fu prăpastie? genune?; un întuneric ca o mare fără rază; sure văi de chaos; a vecinicii noapte purerea adîncă; noaptea neșinței; catapeteasma lumii în adînc s-au înnegrit; eterna pace* etc.

Cuvîntul *adînc* apare nu întîmplător, aci de mai multe ori și poli-semia lui se îmbină cu cea a termenilor înrudiți pentru a contura viziunea filozofică a poetului care reconstituie procesul organizării materiei. *Adînc* este un element lexical însemnat în tabloul sugestiv pe care poetul îl conturează folosînd cuvinte vechi, dar însoțindu-le de semnificații noi; acestea reies din legăturile și determinările inedite, rod al creației artistului. Ochiul lui Eminescu tindea să vadă dincolo de zarea uniformă a omului de rînd. Prin varietatea și noutatea funcțiilor semantice, cuvîntul *adînc* ilustrează procedeele de creație și originalitatea inspirației lui Eminescu și pune în lumină unele aspecte caracteristice ale concepției lui de viață.